

PERUU KONKISTAAJASTU KROONIKAD SÕJAAJALOOLISTE TEKSTIDENA

Tarmo Kulmar

dr. theol.

TÜ usuteaduskonna võrdleva usuteaduse professor



1. Sissejuhatuseks

Järgnevas käsitluses tutvustatakse esmalt lühidalt hispaanlaste Peruu vallutamisele (1532–1535) järgnenud kahe sajandi kroonikatekstide koostamise üldist tausta, seejärel peatutakse veidi pikemalt kroonikate tüüpidel ja mõnel tekstil, millel on suurem tähtsus sõjaajaloo seisukohalt, ning lõpuks antakse nende põhjal ülevaade inkade sõjapidamisviisidest.

Kui hispaanlased eesotsas Francisco Pizarroga 1527. aastal esmakordselt Peruuusse jõudsid, avastasid nad eest inkade loodud tsentraliseeritud hiigelriigi nimega Tahuantinsuyu (ketšua k *Nelja Ilmakaare riik*). Ühiskonnakorralduselt ja valitsemissüsteemilt kujutas inkade impeerium endast varatotalitaarset riiki²³.

Inkadel ei olnud kindlalt teadaolevatel andmetel märgilist kirjasüsteemi. Põhiliselt statistiliste andmete fikseerimiseks ja teadete edastamiseks kasutati nn sõlmkirja ehk *quipu*'t. Sõlmkirjas andsid informatsiooni edasi nõõride ja nende harude arv, värv ning nõõridesse tehtud sõlmede arv, kuju, suurus ja järjekord. See oli omaette tehnika, mida valdasid spetsialistid, kes õppisid seda lapsest peale.

Kirjalikud ajalooallikad teadaolevalt puudusid. Ajaloosündmusi, samuti religioosset ja müüdilist pärimust ning kirjanduslikku kunstiloomingut säilitati, õpetati ja pärandati suuliselt. Sellega tegelesid preestrite hulka kuuluvad teadjamehed ehk *amauta*'d. Eriti ajaloopärimus allus riigi rangele tsen-suurile ja seda kohandati vajadusel Tahuantinsuyu valitsejate ideoloogilistele eesmärkidele.

Süsteemaaliselt hakati Peruu muistset ajaloopärimust põliselanikest informantide jutustuste põhjal üles kirjutama alles 16. ja 17. sajandil. Võrreldes

²³ Varatotalitaarse riigi kontseptsiooni kohta inkade juures vt lähemalt **Kulmar, Tarmo** 2003. Totalitarianism and the Role of Religion in the Inca State. – Folklore: Electronic Journal of Folklore, Vol. 23, 24. Tartu: Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum, pp. 25–29. <<http://www.folklore.ee/Folklore>>.

Meso-Ameerika ehk Mehhikoga, kus olid kasutusel kohalikud kirjakeeled, mida ka eurooplased varakult tundma õppisid, kujunes kirjalike kroonikate hulk mõneti väiksemaks. Põlis- ja mestiitsi päritolu autoreid on vähe, seevastu on rohkesti hispaania autorite teoseid. Samuti varieerub kirja pandud annaalide ajalooline tõepärasus, mis sõltus autoritele kättesaadavate informantide hulgast ja teadmistest, seega ka informantide staatusest inkade ühiskonnas ja vastavalt sellele nende informeeritusest. Sellele vaatamata võib kroonikakirjutajate teoste ainese kriitilisel võrdlemisel saada küllalt üksikasjalise pildi inkade valitsejate tegevusest, impeeriumi ekspansioonist, inkade ühiskonna sotsiaalsest struktuurist, majandusest, religioonist, folkloorist ja vaimukultuurist. Põhjalikud ülevaated Peruu kroonikatest ja biograafilised ülevaated nende autoritest on koostanud Ameerika teadlane P. Means¹, Rootsi amerikanist Å. Wedin² ja Peruu uurija R. Porras Barrenechea³. Alljärgnevas ülevaates on siinkirjutaja tuginenud suuresti ka Saksa amerikanisti H. Premi teaberikkale käsitlusele⁴.

2. Kroonikad

Vaadeldava ajastu kroonikatekstide autoreid on kokku umbes sada. Eri autorite andmed on erinevaid, kuid siinses artiklis tuginetakse Peruu ajaloolase W. Espinoza loetelule. Espinoza nimetab 86 autorit, kellelt pärineb 89 teksti. Peruanistikateaduses on nimetatud neid tekste ka nn *Documentación básica* (baasdokumentatsioon)⁵. Neid võib Saksa amerikanisti H. Premi skeemi põhjal jaotada autorsuse järgi viide rühma⁶, mille põhitunnuseid alljärgnevalt tutvustatakse. Nende seast tõstetakse siinkohal esile **kuus** tööd, mis väärivad sõjaajaloo seisukohalt eriti äramärkimist.

¹ **Means, Philip A.** 1928. Biblioteca Andina. New Haven: Connecticut Academy of Arts and Sciences.

² **Wedin, Åke** 1966. El concepto de lo incáico y las fuentes. Göteborg: Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis.

³ **Porras Barrenechea, Raúl** 1986. Los cronistas del Perú (1528–1650) y otros ensayos. Ed. by Franklin Pease. Lima: Banco de Crédito del Perú.

⁴ **Prem, Hanns J.** 1989. Geschichte Altamerikas. – Oldenbourg Grundriss der Geschichte, B. 23. R. München: Oldenbourg Verlag.

⁵ **Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. Economía, sociedad y Estado en la era del Tahuantinsuyo. Lima: Amaru Editores, pp. 501–507.

⁶ **Prem** 1989, S. 91–95.

1. **Anonüümne ja pealkirjata nn Huarochiri-manuskript** on ainuke terve-nisti ketšuakeelne Peruu konkistaeeletset kultuuri ja usundit kirjeldav allikas. Sõjaajaloo seisukohalt see allikas nimetamisväärset huvi ei paku.

2. **Põliselanikest autoritelt** pärinevad vähesed tekstid on hispaaniakeelsed, kuigi sisaldavad ka pikemaid või lühemaid ketšuakeelseid lõike. Kuulsaim selle rühma autoreist on **Felipe Guamán Poma de Ayala** (1534?–1615?), kes oli emaliini pidi keiser Inka Tupac Yupanqui lapselaps. Ta oli 17. sajandi algusaastatel põhjaliku ja hindamatu teabeväärtusega, rohkete omajoonis-tatud piltidega teose „Primer nueva corónica y buen gobierno”⁷ autor, mis on pühendatud Hispaania kuningale. Kuigi sellest autorist ei saa mööda minna ühegi inkade ajalugu käsitleva töö puhul, on tema kroonika võrreldes järgne-valt nimetatutega sõjaajalooliselt vähem informatiivne.

Sellesse rühma kuulub üks oluline sõjaajalooline kroonika, nimelt **Titu Cusi Yupanqui** (1539–1571) teos, mis on mõneti erandlik. Titu Cusi Yupanqui, ristiniimega Diego de Castro, oli nn Uus-Inka riigi eelviimane valit-seja. 1570. aastast pärineb tema kroonika⁸, mis oli dikteeritud augustiini ordu mungale Marcos Garciale ja pühendatud muuseas Hispaania kuningale. See kroonika on oluliseks allikaks konkistaajastu alguse sündmuste ja Uus-Inka ehk Vilcabamba riigi (1533–1572) kohta ning selles on kirjeldatud mitmeid sõjalisi sündmusi inkade vaatenurgast. Nimelt oli ajavahemikul 1533–1572 võim Peruu ühelt poolt Uus-Inka riigi valitsejate ja teiselt poolt Hispaania asevalitsejate käes. Kui Pizarro 1532. aastal Peruuusse saabus, leidis ta eest möllava kodusõja, mille käigus oli troonianastaja Atahuallpa jõudnud vangistada oma poolvenna, seadusliku keisri Huascari. Hispaanlased vangistasid ootamatu rünnakuga omakorda Atahuallpa. 1533. aastal laskis koduarestis Atahuallpa nüüd mõrvata Huascari, kes oli teatanud hispaanlastele, et nõus-tub hakkama Hispaania kuninga vasalliks. Pizarro käsitles seda mässuna Hispaania kuninga vastu ja Atahuallpa mõisteti surma. Õige pea suri Cuzcos ka Atahuallpa vend Toparca, kelle hispaanlased olid nukuvalitsejaks nimeta-nud. Pizarro toetusel lasi end kroonida nüüd Huascari vend Manco Capak II, kes pärast ebaõnnestunud mässu Cuzcos 1536. aastal põgenes mägedesse.

⁷ **Poma de Ayala, Felipe Guaman** 1980. El primer nueva corónica y buen gobierno. Ed. por John V. Murra u Rolena Adorno. Traducciones y análisis textual del quechua por Jorge L. Urioste. México: Siglo Veintiuno Editores, SA.

⁸ **Titu Cusi Yupanqui, Diego de Castro** 1916. Relación de la conquista del Perú y hechos del Inca Manco II, ed. por H. H. Urteaga, C. A. Romero. – Colección de libros y documen-tos referentes a la historia del Perú, Serie 1, t. 2, Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú. Vt ka **Titu Cusi Yupanqui** 2005. Inca Account of Conquest Peru. Boulder: University Press of Colorado.

Seal asutas ta riigi, mis oli Hispaania vägedele pikka aega ligipääsmatu, kuigi ülejäänud Peruu hispaanlaste kätte langes. Manco Capak II tapsid 1545. aastal Hispaania palgamõrvarid. Tema poeg oligi Titu Cusi, selle kroonika autor. Ent temagi mõrvati õige pea, sest ta hakkas organiseerima hispaanlastevastast suurülestõusu. Viimane inkade valitseja, Manco Capaki järgmine poeg Tupak Amaru I sai otsustavas lahingus hispaanlaste käest lüüa, vangistati ja hukati 1572. aastal Cuzcos⁹.

3. Hispaania keeles kirjutanud vähestest **mestiitsi** päritolu autoritest on inkade sõjaajaloo seisukohalt ülioluline **Inca Garcilaso de la Vega** (1539–1616). Ta on üldse kõige tähtsama Peruu muistset ajalugu käsitleva kroonika autor.

Inca Garcilaso de la Vega on oma 1609. aastal ilmunud kapitaalse teosega „Comentarios Reales de los Incas”¹⁰ seda tüüpi varauusaegne kroonika-kirjutaja, kes on käsitlenud inkade riiki ka euroopalikust vaatenurgast lähtudes poolehoiuga ja toonud välja kaitsvaid argumente inkade religiooni mitmete tahkude suhtes. Garcilaso pärines Cuzcost ning oli Hispaania aadliku ja inkade valitseja dünastiasse kuuluva suursuguse neiu järeltulija. 1560. aastal lahkus ta kahekümneaastasena jäädavalt Peruust, et Hispaanias nõuda oma isale tema teenete eest autasu ja oma emale tema võõrandatud varade eest kompensatsiooni. Seda üritas ta muide asjatult.

Sõjaväelise karjääri ja muu kirjandusliku tegevuse järel koostaski ta 17. sajandi algul oma kuulsa teose, mille esmatrükk ilmus 1609. aastal. Et ta tugineb suures osas oma mälule, kahandab see asjaolu mõnevõrra teose kui algallika väärtust. Garcilaso keskendub inkade ajaloole, kusjuures ta näitab üles poolehoidu oma perekonna ja vastumeelsust troonianastaja Atahualpa suhtes. Seejuures mainib ta ära ka paljusid varajasemate autorite kirjutisi. Garcilaso on inkade kuulsusrikast minevikku ülistavate autorite seas väljapaistvaim. Ei ole lõpuni selge, kui suur osa tema jutustusest on oma inkadest perekonnaliikmete suust noorpõlves kuuldu tegelik meenutus, milline osa pärineb tema kirjanduslikelt oponentidelt ja kui palju on teoses autori

⁹ Vt lähemalt **Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. La destrucción del Imperio de los Incas. La rivalidad política y señoral de los curacazgos Andinos. Lima: Amaru Editores; **Hemming, John** 2004. The Conquest of the Incas. London: Pan Books.

¹⁰ **Garcilaso de la Vega, El Inca** 1988. Comentarios reales de los Incas, t. 1–3. Lima: Editorial Mercurio S. A.

Vt ka **Garcilaso de la Vega, El Inca** 1966. Royal Commentaries of the Incas. Transl. Harold V. Livermore, foreword by Arnold J. Toynbee. Austin: University of Texas Press; **Garcilaso de la Vega, el Inca** 1986. Wahrhaftige Kommentare zum Reich der Inka. Dt. von Wilhelm Plackmeyer. Berlin: Rütten & Loening; **Garcilaso de la Vega, Inka** 1974. Istorija gosudarstva inkov. Perevod so staroispanского V. A. Kuzmištševa. Leningrad: Nauka.

enda väljamõeldist. Kroonikat on paljud autorid allikakriitiliselt ja kirjanduslooliselt uurinud¹¹. Garcilaso kroonika sõjaajalooline tähtsus seisneb inkade riigi sõjapidamisviiside, valitsejate poliitika, sealhulgas propagandategevuse tutvustamises ja inkade riigi suurte valitsejate Pachacutek Yupanqui, Tupak Yupanqui ja Huayna Capaki tähtsamate lahingute kirjeldamises.

4. **Hispaanlastest autoreid**, kes Peruu vallutuseelset pärimust ja hilisemaid sündmusi vahendasid, on väga suur hulk. Siinkohal väärib nimetamist kolm sõjaajalooliselt olulist kroonikut.

Pedro de Cieza de León (1520/22–1554) kogus oma materjali eelkõige Cuzcos sõdurina teenides varsti pärast Peruu vallutamist. Ajaloolist huvi inkade ajastu kohta pakub eriti tema 1550. aasta paiku valminud teose „Crónica del Perú” teine osa¹². Konkista juhtide omavaheliste suhete, tülide ja vallutusloo lahingute kirjeldamise seisukohalt on oluline jällegi kroonika kolmas osa¹³. Töö väärtust suurendab asjaolu, et Cieza de León avaldab enamasti ka oma allikad.

Pedro Pizarro (1515–1602) oli Peruud vallutanud Hispaania konkistaretke juhi Francisco Pizarro vennapoeg. Temalt pärineb 1571. aastal koostatud inkade riigi vallutamise sõjaline aruanne.¹⁴

Hispaanlaste valitsemise õigustajana väärib tähelepanu **Pedro Sarmiento de Gamboa** (1532–1592), kelle teos¹⁵ paistab silma koloniaalaja algusperioodi päevapoliitilise ajaloo tutvustamisega, aga ka vaenulikkusega inkade valitsusaja ja dünastia suhtes.

Pizarro ja Sarmiento tööd on informatiivsed ennekõike Peruu vallutajate, st hispaanlaste sõjakunsti tutvustamise seisukohalt.

5. **Nn kompilaatoreid**, kes on oma teosed koostanud paljude erinevate aruannete ja suulise informatsiooni põhjal, on samuti palju. Sõjaajalooliselt on üks huvitavamaid **Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés** (1478–1557).

¹¹ Vt näiteks **Durand, José** 1976. El Inca Garcilaso: Clásico de América. Ciudad de México: Secretaría de Educación Pública.

¹² **Cieza de León, Pedro** 1967. El Señorío de los Incas. 2ª. Parte de la Crónica del Perú. Lima: Instituto Estudios Peruanos.

¹³ Vt selle kohta **Pease, Franklin** 1984. Cieza de León y la tercera parte de la Crónica del Perú. – Revista Interamericana de Bibliografía, 34 (1984), pp. 403–420.

¹⁴ **Pizarro, Pedro** 1978. Relación del descubrimiento y conquista de los Reinos del Perú. Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.

¹⁵ **Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1960. Historia índica. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles. Vt ka **Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1999. History of the Incas. New York: Dover Publications, Inc.

Ta oli 1532. aastast Ameerikas asuvate Hispaania territooriumide kuninglik kroonik, kel oli oma positsiooni tõttu eriti soodne juurdepääs ametlikele aruannetele. Oma teose¹⁶ kirjutas ta aastail 1535–1557 küll ilma kordagi Peruus käimata, kuid see sisaldab hulganisti informantide tähelepanekuid.

3. Inkade sõjakunsti põhijooni

Inkade sõjakunstist on kroonikud võrdlemisi vähe kirjutanud – hispaanlaste sõjaline üleolek oli sedavõrd suur. Ometi on paljudel kroonikutel selle kohta hulganisti märkmeid. Allpool on esitatud lühiülevaade kõige olulisemast, kroonikateadete kõrval on kasutatud ka W. Espinoza Soriano ja T. D'Altroy' uurimusi¹⁷.

Tahuantinsuyu impeeriumi ajal (1438–1532) oli sõjapidamine riigi välispoliitika põhisisuks. Üks riikliku ideoloogia põhiline propagandistlik doktriin oli tsivilisatsiooni levitamine metslastele loojajumala Wiracocha ülesandel¹⁸.

Tahuantinsuyu pindala oli hispaanlaste saabumise ajaks kaks miljonit ruutkilomeetrit. Riigi ulatus Ecuadori keskosast kuni Tšiili keskossa oli ca 4000 kilomeetrit. Riigis elas eri andmetel 12–15 miljonit inimest¹⁹. Seetõttu ei tundu liialdustena kroonikute teated, et ühe kampaaniaaegse sõjaväe võitlusvõimeline suurus võis kõikuda 100 000–400 000 sõjameheni²⁰. Loomulikult oli keisril pealinnas tema alaline kaardivägi, kuid üldjuhul ei olnud tegu regulaarmeelega²¹. See oleks olnud liiga ressursimahukas, pealegi oleks alaline hiigelarmee lülitanud tootmissfäärist välja liiga palju töökäsi.

Süsteem töötas järgmiselt. Iga kogukond (küla, kogukond ehk *ayllu*) pidi eraldama ja laskma välja treenida alalise reservi, mille koosseisu kuuluvate meeste lahinguline valmisolek pidi kestma alates 20. eluaastast kuni 25 aastat. Selle reservi väljaõppe, relvastuse, teenindusüksuste ja väljamarsivõime eest esimesel nõudmisel vastutas *curaca* ehk külavanem oma peaga²².

Kampaania alguses marssis Cuzcost välja keiser koos oma staabi ja kutselise kaardiväega. Sõjavägi täienes uute üksustega seda enam, mida rohkem läbiti impeeriumi provintse, lähenedes riigipiirile ja vallutatavale

¹⁶ **Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo** 1959. *Historia general de las Indias.*, t. 1–5. Ed. por Juan Pérez de Tudela Bueso, Madrid: Atlas.

¹⁷ **D'Altroy, Terence N.** 2003. *The Incas.* Oxford: Blackwell Publishing, pp. 205–230.

¹⁸ **Garcilaso de la Vega** 1988, Libro III, cap. IV; Libro V, cap.XII; **D'Altroy** 2003, p. 221.

¹⁹ **Espinoza Soriano** 1990, p. 488.

²⁰ **D'Altroy** 2003, p. 216.

²¹ *Ibid.*, p. 219.

²² *Ibid.*, pp. 217–218.

alale. Samas selle kampaania ajal riigi muude provintside reserve üldjuhul kasutusele ei võetud²³.

Pedro de Cieza de León jutustab, et sõjakäigu algul kutsus keiser Cuzco peaväljakule nn sõjakivi juurde provintsiülemad, et nimetada ametisse kümmetuhatkonnaülemad, viistuhatkonnaülemad ja tuhatkonnaülemad. Viimased määrasid omakorda ametisse viissadakonnaülemad, sadakonnaülemad, viiskümmendkonnaülemad ja kümnikud. Kümme kümmetuhatkonnaülemat allus nn kindral-inkale. Seega võis keiser ühe käsklusega paisata lahingusse kuni 100 000 sõjameest²⁴. Üksused jagunesid relvaliikide järgi: ühed olid linguheitjad, teised odamehed, kolmandad sõjanuiamehed, neljandad lassoheitjad, viiendad vibukütid. Vibu ilmus relvastusse suhteliselt hilja, mõõka Peruus sel ajal veel ei tuntud²⁵. Cuzcost väljamarss toimus väga distsiplineeritult. Riiki läbistasid suurepärases korras peateed (kokku üle 16 000 kilomeetri), üle kuristike viisid rippisillad, iga 25 km taga paiknesid toiduainete ja muuga hästi varustatud postijaamad ehk tampud, mille juures tehti ööpeatusi. Sõjaväge teenindasid igas jaamavahes kohalikud elanikud, kes tassisid sõjameeste koormaid, kandameid teatepulga meetodil üksteisele üle andes. Samas oli surma ähvardusel keelatud kohalikele elanikele midagi röövida, neid vägistada või tappa²⁶.

Garcilaso de la Vega teatab lugejale korduvalt, et inkad alustasid sõjategevust alles pärast vaenlasele kolmekordse hoiatuse või sõjakuulutuse saatmist. Garcilaso seletab inkade sellist käitumist nende tsiviliseerimispüüdega: vaenlast veendi päikesepoegade riigiga liituma vabatahtlikult, et neile langeksid osaks maised hüved ja jumalate kaitse. Mõnikord oli sellest kasu ja potentsiaalset vaenlast suudeti tõepoolest nõnda heidutada, et ta vabatahtlikult kapituleerus. Sel juhul näitasid inkad muidugi üles leebust. Ent enamikul juhtudel vastane oma iseseisvust kinkima ei nõustunud, millele inkad vastasid sellise julmusega, et vastuhakusoov kadus pikaks ajaks²⁷.

Sellise kolmekordse sõjakuulutamise strateegiliseks eesmärgiks oli peale heidutuse veel see, et saaks kasutada pikaajalist piiramist, vältimaks lahinguid liigendatud maastikul. Olgu nimetatud, et inkad alustasid väga harva sõda madalal arenguastmel olevate džungli- või mägihõimudega, sest sissisõja edutust olid nad ilmselt varemgi kogenud. Inkad sõdisid riikidega:

²³ *Ibid.*

²⁴ Cieza de León 1967, pp. 167 *etc.*; Cabello Valboa 1951, pp. 430 *etc.*

²⁵ Espinoza Soriano 1990, pp. 373–374; D'Altroy 2003, pp. 226–229.

²⁶ D'Altroy 2003, pp. 225–226.

²⁷ Garcilaso de la Vega 1988, Libro VII, cap. XIII–XXV, Libro VIII, cap. I–VII; vt ka Espinoza Soriano 1990, pp. 374 *etc.*; D'Altroy 2003, pp. 206–209.

ümberkaudsete tsiviliseeritud rahvastega, kes olid paiksed, kes ehitasid linnu ja kaitserajatisi. Kolmekordse sõjakuulutamise ajal tugevdas ja korrastas vaenlane oma kindlustussüsteemi, mis oli mõeldud tähtsate asulate kaitseks, kuhu ruttas varjule ka enamik maaelanikkonnast.

Võib olla väga kindel, et saadikud toimisid ka vaatlejate ja luurajatena, samuti otsisid nad hirmutamise või lubadustega informante kohalike elanike seast. Pikaajaline sõjakuulutamisprotseduur oli täitnud oma eesmärgi, kui vastase elanikkonna enamus ja sõjajõud olid varjunud linnadesse ja kindlustatud punktidesse ning kui oli selge, et raskesti läbitaval maastikul ei ole varitsemas sisse. Samuti tuli olla kindel, et vastase naabrid ehk võimalik kolmas osaleja on asunud vähemalt äraootavale seisukohale. Lõpuks tuli sõjakäigu algus kavandada sedasi, et rünnaku algus langeks kindlasti sellisele aastaajale, mil vaenlase põllusaak on alles valmimas. Sellisel juhul ei saa rünnatavad seda kasutada, kuid inkad võivad piiramise ajal valminud saagi ise koristada ja lahendada nii oma sõjaväe toidumure.

Piiramine võis kesta aastaid. Pachacuteki poeg Tupak Yupanqui võitis 1471. aastal just kestva piiramisega inkade tähtsaima konkurendi, Põhja-Peruus asunud võimsa Chimú riigi pealinna Chanchani. See oli võimalik et kogu Kolumbuse-eelse Ameerika üks suurimaid linnu, kus elas eri arvutuste järgi kuni pool miljonit inimest. Tookord näitasid inkad üles küll leebust, sest Chanchani kunstkäsitöölisi, kes olid üle maa kuulsad, oli kasulikum ellu jätta ja Cuzcosse küüditada. Tänapäeva Ecuadori troopikaalal asunud Huarco linna pikaajalisel piiramisel lasi Tupak ehitada naabruses asuvasse mägedesse linna, kus sõjamehed said kordamööda välja puhata talumatust troopikapalavusest, mis tappis inkadest mägilasi rohkem kui vaenlane ise²⁸.

Kui vaja, vallutasid inkad kindlusi ka tormijooksuga, liikusid kolonnidena avamaastikul, meelitasid vaenlasi püünisaukudesse või kivilaviinide alla, korraldasid varitsusi ja äkkrünnakuid, mida ka Hispaania konkistadoorid oma nahal tunda said. Inkad oskasid ehitada seadeldisi, millega loopida piiratavatesse linnadesse tuld ja hõõguvaid kive, et seal tulekahjusid tekitada²⁹.

On vähe teada, millised olid inkade taktika ja sõjapidamisviisid enne 1438. aasta otsustavat Yahuar Pampa (Verevälja) lahingut, kus inkade sõjavägi purustas tšankade vaenuväe³⁰. Suurem osa sellest, mida kroonikud

²⁸ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XLIII–XLVI; Garcilaso de la Vega 1988, Libro VI, cap. XII–XIX.

²⁹ Espinoza Soriano 1990, pp. 374–378.

³⁰ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XXVII–XXVIII; Garcilaso de la Vega 1988, Libro V, cap. XVII–XVIII.

on jutustanud inkade sõjalisest organisatsioonist ja relvastusest, pärinevad imperiaal- või konkistaajastust.

Ent mis relvadesse puutub, siis olid inkad nagu roomlasedki varmad kasutusele võtma alistatud rahvaste efektiivseid relvi. Kui kroonik Sarmiento de Gamboa teatab 1438. aasta sündmuse kirjeldades, et tšankad torkasid oma pikkade odadega, aga inkad võitlesid lingude, nuiade, kirveste ja nooltega³¹, siis Pedro Pizarro loetleb inkade relvi imperiaalajastu lõpus nende tähtsusejärjekorras: odad, seejärel viskeodad, vibud ja nooled, nuiad ja sõjakirved, lingud ja kõik ülejäänud relvad³². Selle põhjal on näha, et inkad olid pikad odad ja vibu oma varustusse üle võtnud.

Kroonik Oviedo y Valdés toob ära inkade sõjarivistuse kirjelduse. Selle kohaselt astusid esmalt lahingusse linguheitjad, kes kaitsesid end puust kilpidega, mis olid vooderdatud naha või paksu puuvillase kangaga. Järgnesid vasest või pronksist kirveste ja nuiadega sõdurid. Kirvestel ja nuiadel olid pikad varred, mis võimaldasid võidelda mõlema käega. Seejärel tulid viskeodaheitjad, kõige lõpuks sõjamehed 3–3,75 m pikkade odadega³³.

Rännakul ja lahingus saatsid sõjamehi pillimehed trummide ja luust flöötidega. Väeüksuste tunnuseks olid lipud või standardid. Kõrgemad ohvitserid, kes kandsid võimutunnustena hõbedast või kullast relvi, ise ei võidelnud, vaid juhtisid lahingut³⁴. On tähelepanuväärne, et nii nagu kogu riigi administratsioonis valitses ka suuremates väeüksustes omalaadne kaksikjuhtimissüsteem: pealikuid pidi olema kaks, kusjuures üks oli käsuaandja, teine aga kontrollija funktsioonis³⁵. Paraku ei ole täpselt teada, milliselt tasemelt selline kaksikjuhtimine algas. Ilmselt oli see ette nähtud võimaliku reetmise või omavolitsemise vältimiseks. Kindlasti pidi iga mitteinkast ohvitseri kõrval olema inkasoost ohvitser ka väiksemates väeüksustes. Seega kehtis põhimõte: usalda, aga kontrolli.

4. Kokkuvõtteks

Inkade sõjapidamisviisid võib kroonikateadete põhjal võtta üldjoontes kokku järgmiselt. Inkade relvastatud jõud jagunesid alaliseks keisri kaardiväeks ja vajadusel sõjalisteks kampaaniateks formeeritavateks üksusteks. Kuni

³¹ Sarmiento de Gamboa 1999, cap. XXVIII.

³² Pizarro 1978, pp. 110 etc.

³³ Fernández de Oviedo y Valdés 1959, Libro 46, 47.

³⁴ D'Altroy 2003, pp. 223 etc.

³⁵ Espinoza Soriano 1990, pp. 367–372.

15-miljoniline impeerium võis mobiliseerida kuni 400 000 võitlejat. Iga terve mees oli alates 20. eluaastast sõjaväekohuslane ja seda kuni 25 aastat. Iga kogukond pidi välja õpetama ja mobilisatsioonikäsu saamisel koos varustusega välja panema kindla arvu sõjaväelasi, kes pidid armeega liituma, kui see vastavast piirkonnast läbi marssis. Samuti pidi välja pandama tagalat teenindav meeskond.

Vähimatest üksustest alustades koosnes armee kümne-, viiekümne-, saja-, viiesaja-, tuhande-, viie tuhande ja kümne tuhande mehestest üksustest. Kümnet kümne tuhande mehest üksust käsutas kindral, kes allus otse keisrile. Seega oli käsuliinide toimimine tõhusalt tagatud. Reetmise või valeotsuse ärahoidmiseks oli suurtel väeüksustel kaksikjuhtimine: komandör pidi otsuse kooskõlastama kontrolliva ohvitseriga.

Relvastusse kuulusid kiviheitelid, lasso, viskeoda, torkeoda, sõjanui, pronksist sõjakirves ja vibu koos nooltega, kaitseks oli puust nahaga või puuvillaga tugevdatud kilp ja kiiver. Väeüksused olid enamasti eriotstarbelised, kuid varustatud mitme käsirelvaga, vibulaskurid olid seejuures ilmselt erandiks. Lahingut alustasid üldiselt vibukütid, oda- ja linguheitjad, sellele järgnes lähivõitlus sõjakirveste ja -nuiadega.

Vaenlasele tehti kolm sõjakuulutust. Lisaks heidutusele oli eesmärgiks anda vaenlase elavjõule aega ja võimalust varjuda kindlustatud punktidesse, et vältida lahinguid tundmatul maastikul, ning kurnata vaenlane välja pikaajalise piiramisega, samuti veenduda, et vaenlane ei saaks abi liitlastelt. Sõjakäik kavandati ka aastaajale, mil võis varjunud vaenlase põllusaagi ise koristada. Vajadusel sõiditi avatud maastikul, kasutati kindlustatud asulate pikaajalist piiramist või vallutamist tormijooksuga.

Vaadeldavates ajaloolistes tingimustes tagas inkade sõjaväekorraldus, relvastus, taktika ja strateegia neile edu. Ajavahemikul 1438–1525 alistati tänapäeva Ekuadori, Peruu, Boliivia ja Tšiili aladel sadu rahvaid ning loodi hiiglasuur Tahuantinsuyu impeerium. Inkad pidid aga omakorda alla vanduma 1532. aastal saabunud Hispaania konkistadooride tehnoloogiliselt palju arenenumale ja sõjandusteoreetiliselt paindlikumale sõjakunstile.

Kirjandus

Cabello Valboa, Miguel 1951. *Miscelánea antarctica: una historia del Perú antiguo*. Lima: Universidad Nacional Mayor de San Marcos. Instituto de Etnología y Arqueología.

Cieza de León, Pedro 1967. *El Señorío de los Incas. 2ª. Parte de la Crónica del Perú*. Lima: Instituto Estudios Peruanos.

D'Altroy, Terence N. 2003. *The Incas*. Oxford: Blackwell Publishing.

- Durand, José** 1976. *El Inca Garcilaso: Clásico de América*. Ciudad de México: Secretaría de Educación Pública.
- Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. *Economía, sociedad y Estado en la era del Tahuantinsuyo*. Lima: Amaru Editores.
- Espinoza Soriano, Waldemar** 1990. *La destrucción del Imperio de los Incas. La rivalidad política y señoral de los curacazgos Andinos*. Lima: Amaru Editores.
- Fernández de Oviedo y Valdés, Gonzalo** 1959. *Historia general de las Indias*, t. 1–5. Ed. por Juan Pérez de Tudela Bueso, Madrid: Atlas.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1988. *Comentarios reales de los Incas*, t. 1–3. Lima: Editorial Mercurio S. A.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1966. *Royal Commentaries of the Incas*. Transl. Harold V. Livermore, foreword by Arnold J. Toynbee. Austin: University of Texas Press.
- Garcilaso de la Vega, El Inca** 1986. *Wahrhaftige Kommentare zum Reich der Inka*. Dt. von Wilhelm Plackmeyer. Berlin: Rütten & Loening.
- Garcilaso de la Vega, Inka** 1974. *Istorija gosudarstva inkov. Pervod so staroispankogo V. A. Kuzmištševa*. Leningrad: Nauka.
- Hemming, John** 2004. *The Conquest of the Incas*. London: Pan Books.
- Kulmar, Tarmo** 2003. *Totalitarianism and the Role of Religion in the Inca State*. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, Vol. 23, 24. Tartu: Folk Belief and Media Group of the Estonian Literary Museum, pp. 25–29. <<http://www.folklore.ee/Folklore>>.
- Means, Philip A.** 1928. *Biblioteca Andina*. New Haven: Connecticut Academy of Arts and Sciences.
- Pizarro, Pedro** 1978. *Relación del descubrimiento y conquista de los Reinos del Perú*. Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Pease, Franklin** 1984. *Cieza de León y la tercera parte de la Crónica del Perú*. – *Revista Interamericana de Bibliografía*, 34, pp. 403–420.
- Poma de Ayala, Felipe Guaman** 1980. *El primer nueva corónica y buen gobierno*. Ed. por John V. Murra u Rolena Adorno. Traducciones y análisis textual del quechua por Jorge L. Urioste. México: Siglo Veintiuno Editores, SA.
- Porrás Barrenechea, Raúl** 1986. *Los cronistas del Perú (1528–1650) y otros ensayos*. Ed. by Franklin Pease. Lima: Banco de Crédito del Perú.
- Prem, Hanns J.** 1989. *Geschichte Altamerikas*. – *Oldenbourg Grundriss der Geschichte*, B. 23. R. München: Oldenbourg Verlag.
- Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1960. *Historia indica*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles.
- Sarmiento de Gamboa, Pedro** 1999. *History of the Incas*. New York: Dover Publications, Inc.
- Titu Cusi Yupanqui, Diego de Castro** 1916. *Relación de la conquista del Perú y hechos del Inca Manco II*, ed. por H. H. Urteaga, C. A. Romero. – *Colección de libros y documentos referentes a la historia del Perú*, Serie 1, t. 2, Lima: Edición de la Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Titu Cusi Yupanqui** 2005. *Inca Account of Conquest Peru*. Transl. Ralph Bauer. Boulder: University Press of Colorado.
- Wedin, Åke** 1966. *El concepto de lo incáico y las fuentes*. Göteborg: Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis.